

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٥٥٧٦٥

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه‌ی دکتری در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

داستان نویسان فارس از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی

۱۳۵۷

به وسیله

قاسم سالاری

استاد راهنما:

دکتر کاووس حسینی

تیرماه ۱۳۸۷

۱۰۵۷۱۵

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۴

به نام خدا

داستان نویسان فارس از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷

دانشجو

قاسم سالاری

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت های
تحصیلی لازم برای اخذ درجه ی دکتری تخصصی

در رشته ی

زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته ی پایان نامه با درجه ی عالی
اعضای کمیته :

دکتر کاووس حسن لی ، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رییس کمیته).....

دکتر زهرا ریاحی زمین ، استاد یار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور).....

دکتر زرین واردی ، استاد یار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور).....

تیر ماه ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۳

با یاد روانشادان
پدر و مادرم

تقدیم به :

باغبان و گل باغ زندگی ام
همسر و دخترم

فهرست مطالب

صفحه	فصل اول
	مقدمه و کلیات
۱	۱-۱- درآمد.....
۱-۲	۲-۱- ادبیات بومی و اقلیمی.....
۲-۴	۳-۱- اهمیت فرهنگی و تاریخی فارس.....
۴-۵	۴-۱- تعریف موضوع.....
۵-۶	۵-۱- اهمیت پژوهش.....
۶-۹	۶-۱- سابقه ی پژوهش.....
۹	۷-۱- اهداف پژوهش.....
۱۰-۱۱	۸-۱- شیوه ی پژوهش.....
	فصل دوم
	نگاهی گذرا به ادبیات در دوره ی مشروطه
۱۱-۱۲	۱-۲- زمینه های اجتماعی و سیاسی ادبیات مشروطه.....
۱۲-۱۵	۲-۲- تحولات نثر نوین معاصر.....
۱۵-۱۶	۳-۲- آغاز داستان نویسی نوین فارسی.....
۱۶-۱۷	۴-۲- سابقه ی ادبیات داستانی در فارس.....
۱۷-۲۰	۵-۲- نمونه ی نثر یکی از نویسندگان فاری در آستانه ی مشروطه.....
	فصل سوم
	نگاهی گذرا به اوضاع ادبی ایران (با تاکید بر ادبیات داستانی) در عصر پهلوی اول و دوم
۲۱	۱-۳- درآمد.....
۲۱-۲۴	۲-۳- نگاهی به وضع ادبی ایران در عصر پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۳۰۴).....
۲۴-۲۶	۳-۳- نگاهی به وضع ادبی ایران در عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰).....
	فصل چهارم
	گزارشی از داستان نویسی فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷
۲۷	۱-۴- درآمد.....
۲۷-۳۰	۲-۴- سیر داستان نویسی فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷.....
۳۱-۳۴	۳-۴- موضوعات مطرح در آثار داستان نویسان فارس.....
۳۵-۳۶	۴-۴- شباهت طرح و مضمون برخی از داستان های فارس.....

فصل پنجم

داستان نویسان فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷

- ۳۷-۳۸..... ۱-۵-درآمد
- ۳۸..... ۲-۵-محمد حسین رکن زاده آدمیت (۱۳۵۳-۱۲۷۸)
- ۳۸-۴۲..... ۱-۲-۵-دلیران تنگستانی (۱۳۱۰)
- ۴۸-۳۹..... ۲-۲-۵-فارس و جنگ بین الملل (۱۳۱۲)
- ۴۴-۴۸..... ۳-۵-صادق چوبک (۱۳۷۷-۱۲۹۵)
- ۴۸-۵۶..... ۱-۳-۵-خیمه شب بازی (۱۳۲۴)
- ۵۶-۶۲..... ۲-۳-۵-انتری که لوطیش مرده بود (۱۳۲۸)
- ۶۲-۶۷..... ۳-۳-۵-تنگسیر (۱۳۴۲)
- ۶۷-۷۴..... ۴-۳-۵-چراغ آخر (۱۳۴۴)
- ۷۴-۸۱..... ۵-۳-۵-روز اول قبر (۱۳۴۴)
- ۷۴-۸۱..... ۶-۳-۵-سنگ صبور (۱۳۴۵)
- ۸۱-۸۷..... ۴-۵-سیمین دانشور (۱۳۰۰ تا
- ۸۹-۹۵..... ۱-۴-۵-آتش خاموش (۱۳۲۷)
- ۹۵-۱۰۵..... ۲-۴-۵-شهری چون بهشت (۱۳۴۰)
- ۱۰۶-۱۱۴..... ۳-۴-۵-سو و شون (۱۳۴۸)
- ۱۱۴-۱۲۴..... ۴-۴-۵-به کی سلام کنم؟ (۱۳۵۹)
- ۱۲۴-۱۲۷..... ۵-۵-ابراهیم گلستان (۱۳۰۱ تا ...)
- ۱۲۸-۱۳۳..... ۱-۵-۵-آذر، ماه آخر پاییز (۱۳۲۷)
- ۱۳۳-۱۳۶..... ۲-۵-۵-شکار سایه (۱۳۳۴)
- ۱۳۶-۱۴۱..... ۳-۵-۵-جوی و دیوار و تشنه (۱۳۴۶)
- ۱۴۱-۱۴۷..... ۴-۵-۵-مدومه (۱۳۴۸)
- ۱۴۷-۱۵۳..... ۵-۵-۵-اسرار گنج دره ی جنی (۱۳۵۳)
- ۱۵۳-۱۵۴..... ۶-۵-ناصر مکارم شیرازی (۱۳۰۵ تا ...)
- ۱۵۴-۱۵۶..... ۱-۶-۵-فیلسوف نماها (۱۳۳۳)
- ۱۵۶-۱۵۷..... ۷-۵-جلال چوبینه (۱۳۰۵ تا ...)
- ۱۵۸-۱۵۸..... ۱-۷-۵-هوس (۱۳۳۴)
- ۱۵۸-۱۶۱..... ۸-۵-رسول پرویزی (۱۳۵۶-۱۲۹۸)
- ۱۶۱-۱۶۷..... ۱-۸-۵-شلوارهای وصله دار (۱۳۳۶)
- ۱۶۷-۱۷۲..... ۲-۸-۵-لولی سر مست (۱۳۴۶)

- ۱۷۲..... ۹-۵- مهین توللی (۱۳۰۴ تا)
- ۱۷۲-۱۷۹..... ۱-۹-۵- سنجاق مروارید (۱۳۳۸)
- ۱۷۹..... ۱۰-۵- میمنت دانا (?)
- ۱۷۹-۱۸۳..... ۱-۱۰-۵- داستان های میمنت دانا (۱۳۴۴-۱۳۴۸)
- ۱۸۳..... ۱۱-۵- پیمان جهان بین (۱۳۲۴ تا)
- ۱۸۳-۱۸۶..... ۱-۱۱-۵- قصه ی غصه ها (۱۳۴۶?)
- ۱۸۶..... ۱۲-۵- محمد صادق همایونی (۱۳۱۳ تا)
- ۱۸۶-۱۹۰..... ۱-۱۲-۵- هرگز غروب مکن (۱۳۴۶)
- ۱۹۰-۱۹۴..... ۲-۱۲-۵- بیگانه ای در ده (۱۳۵۰)
- ۱۹۴..... ۱۳-۵- ابوالقاسم فقیری (۱۳۱۶ تا)
- ۱۹۴-۲۰۱..... ۱-۱۳-۵- اجاق کور (۱۳۴۷)
- ۲۰۱-۲۰۵..... ۲-۱۳-۵- خانه خانه ی خودمان (۱۳۵۲)
- ۲۰۵-۲۰۸..... ۱۴-۵- امین فقیری (۱۳۲۳ تا)
- ۲۰۸-۲۱۸..... ۱-۱۴-۵- دهکده ی پر ملال (۱۳۴۷)
- ۲۱۹-۲۲۵..... ۲-۱۴-۵- کوچه باغ های اضطراب (۱۳۴۸)
- ۲۲۵-۲۳۰..... ۳-۱۴-۵- کوفیان (۱۳۵۰)
- ۲۳۰-۲۳۶..... ۴-۱۴-۵- غم های کوچک (۱۳۵۱)
- ۲۳۶-۲۳۹..... ۵-۱۴-۵- سیری در جذبه و دزد (۱۳۵۳)
- ۲۳۹-۲۴۶..... ۶-۱۴-۵- سخن از جنگل سبز است و تبر دار و تبر (۱۳۵۷)
- ۲۴۷..... ۱۵-۵- رضا شاپوریان (۱۳۰۴ تا)
- ۲۴۷-۲۵۲..... ۱-۱۵-۵- خانه ای که آتش گرفته بود (۱۳۴۸)
- ۲۵۲..... ۱۶-۵- منوچهر آتشی (۱۳۸۴-۱۳۱۰)
- ۲۵۲-۲۵۶..... ۱-۱۶-۵- داستان های منوچهر آتشی (۱۳۴۵-۱۳۵۶)
- ۲۵۷..... ۱۷-۵- همایون یزدان پور (۱۳۲۵ تا)
- ۲۵۷..... ۳۶-۵- قناری (۱۳۵۳)

فصل ششم

بازتاب جریانات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی در آثار داستان نویسان فارس

- ۲۵۸..... ۱-۶- درآمد
- ۲۵۹..... ۲-۶- حوادث و جریانات خاص منطقه ی جنوب و فارس
- ۲۵۹-۲۶۰..... ۱-۲-۶- مبارزات دلیران تنگستانی در برابر نیروهای انگلیسی
- ۲۶۰..... ۲-۲-۶- خرید آذوقه برای نیروهای انگلیسی در فارس

- ۲۶۰-۲۶۱..... درگیری نیروهای قشقایی با دولت مرکزی ۳-۲-۶
- ۲۶۱-۲۶۲..... سیف القلم و قتل های زنجیره ای در شیراز ۴-۲-۶
- ۲۶۳..... جشن هنر شیراز ۵-۲-۶
- ۲۶۳..... حوادث و جریانات کلی و عمومی کشور ۳-۶
- ۲۶۳-۲۶۴..... حوادث پس از شهریور ۱۳۲۰ و اشغال ایران به دست متفقین ۱-۳-۶
- ۲۶۴..... فعالیت های حزب توده ۲-۳-۶
- ۲۶۴-۲۶۵..... اجبار در تغییر لباس و پوشش ۳-۳-۶
- ۲۶۵..... مصونیت اتباع آمریکایی در ایران ۴-۳-۶
- ۲۶۵-۲۶۷..... اصلاحات ارضی ۵-۳-۶
- ۲۶۷-۲۶۸..... خلع سلاح عشایر و روستاییان ۶-۳-۶
- ۲۶۸..... آزادی زنان ۷-۳-۶
- ۲۶۸-۲۶۹..... مبارزات مردم با رژیم پهلوی ۸-۳-۶

فصل هفتم

بازتاب عناصر فرهنگ عامیانه در داستان های فارس

- ۲۷۰-۲۷۱..... درآمد ۱-۷
- ۲۷۱-۲۷۲..... دعا نویسی ۲-۷
- ۲۷۲-۲۷۳..... معالجات عامیانه ۳-۷
- ۲۷۳-۲۷۴..... باورها و اعتقادات عامیانه ۴-۷
- ۲۷۴-۲۸۰..... قصه ها، ترانه ها و تصانیف عامیانه و واسونک ها ۵-۷
- ۲۸۰..... بازی های محلی ۶-۷

فصل هشتم

زنان در آثار داستان نویسان فارس

- ۲۸۱-۲۸۲..... درآمد ۱-۸
- ۲۸۲..... ترجیح فرزند پسر بر دختر ۲-۸
- ۲۸۲-۲۸۵..... زنان قربانی شرایط اجتماعی ۳-۸
- ۲۸۵-۲۸۶..... ازدواج های اجباری و پیش از موقع دختران ۴-۸
- ۲۸۶-۲۸۷..... آزار و اذیت زنان از سوی مردان ۵-۸
- ۲۸۷-۲۸۹..... ستایش و تعظیم زنان ۶-۸
- ۲۸۹-۲۹۵..... انعکاس مسایل زنان در سو و شون ۷-۸

فصل نهم

نگاهی به برخی از واژه ها و اصطلاحات محلی در داستان های فارس

۹-۱- درآمد ۲۹۶

۹-۲- واژه ها و ترکیب ها ۲۹۷-۳۰۷

۹-۳- لهجه های محلی و شیرازی ۳۰۷-۳۰۸

فصل دهم

نتیجه گیری ۳۰۹-۳۱۰

پیش نهادها ۳۱۱

فهرست منابع و مآخذ

کتاب ها و داستان های منتشر شده در مجلات ۳۱۲-۳۱۷

مقالات و گفتگو ها ۳۱۷-۳۲۰

جدول ها و نمودار ها

جدول توزیع زمانی داستان های فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ۳۰

نمودار توزیع زمانی داستان های فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ۳۰

جدول توزیع موضوعی داستان های فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ۳۳

نمودار توزیع موضوعی داستان های فارس از ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۷ ۳۴

فصل اول (مقدمه و کلیات)

۱-۱- در آمد

آثار ادبی گونه‌ها و قالب‌های گوناگون دارد. رمان و داستان کوتاه دو نوع قالب ادبی مشهور در دوره‌ی معاصر هستند که با عمر نسبتاً کوتاه خود جایگاه مهمی را بین علاقه‌مندان ادبیات به خود اختصاص داده‌اند. در ادبیات گذشته‌ی ایران، آثار منثور به دلیل غلبه‌ی شعر، اعتبار و ارزش واقعی خود را آن گونه که باید، نیافته بودند و قابلیت‌های این آثار در بیان مفاهیم و اندیشه‌های ناب فرهنگ ایرانی از یاد رفته بود. و اگر متونی هم به اسم متون نثر دیده می‌شد، بیشتر جایگاه سخن پرداز می‌ترسلان و نویسندگانی بود که به ظاهر کلام بیش از هر چیز دیگر اهمیت می‌دادند.^۱

این امر تا اواخر قرن سیزدهم شمسی ادامه داشت تا این که به فاصله‌ی چند سال پیش از مشروطیت، در اثر عوامل اجتماعی و تاریخی که مقدمه‌ی انقلاب مشروطیت شد، بیشتر مفاهیم و ارزش‌های جامعه تغییر کرد و ادبیات که تابعی از جریانات و تحولات اجتماعی است، از حلقه‌ی خواص بیرون آمد و در میان مردم جریان یافت تا در خدمت اهداف اجتماعی در آید و نثر که برای رساندن پیام انقلاب و ارزش‌های مشروطه به توده‌های پر شمار، کارآمدتر از شعر بود، رشد کمی و کیفی خود را آغاز کرد. نشانه‌های این رشد را در روزنامه‌ها و مطبوعات آن دوره که بار عمده‌ی روشنگری توده‌ها را بر دوش داشت، می‌توان دید.

برخی از این روزنامه‌ها به دلیل شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر ایران در خارج از کشور چاپ و نسخه‌هایی از آن‌ها به ایران فرستاده می‌شد. از جمله‌ی این روزنامه‌ها، *حبل‌المتین* در کلکته و *قانون* در لندن بود. ورود این نشریات به کشور به همراه کالاهای تجاری صورت می‌گرفت. منطقه‌ی فارس به دلیل نزدیکی به خلیج فارس و بنادر یکی از مجراهای ورود این مطبوعات بود که مطالعه‌ی آن‌ها در بیداری قشر عظیمی از مردم هم‌زمان با دیگر نقاط ایران موثر بوده و حتی کمی بعد باعث شد در شیراز چندین روزنامه چاپ و منتشر شود. انتشار همین روزنامه‌ها آغاز پرورش نسلی از نویسندگان فارس بود که تحصیلات اولیه‌ی خود را همراه با خواندن مطالب آن‌ها پیش می‌بردند.

۱-۲- ادبیات اقلیمی و بومی:

موضوعات مطرح شده در مطبوعات و آثار ادبی، مسایل مختلف اجتماعی، سیاسی و ادبی است که معمولاً با بسیاری از خصوصیات فرهنگی و بومی نویسندگان آن تناسب دارد. از

^۱ - در این میان باید متون نثر عرفانی و آثاری چون تاریخ بیهقی، گلستان سعدی، کلیله و دمنه، سیاست نامه و قابوسنامه و آثاری از این گونه را مستثنا کرد.

همین رو مطالعات منطقه‌ای، به عنوان شاخه‌ای از شاخه‌های مختلف مطالعات اجتماعی و تاریخی و ادبی شناخته می‌شود که از بین این‌ها، مطالعه‌ی ادبیات منطقه‌ای (ادبیات بومی و اقلیمی) از جایگاه ممتازی برخوردار است. به این نکته هم باید توجه داشت که مطالعات ادبیات اقلیمی برای مناطقی که در سیر تاریخ ادبیات یک کشور نقش داشته‌اند و بزرگان ادب را به اجتماع تقدیم کرده‌اند، موضوعیت پیدا می‌کند. حال آن که مطالعات اجتماعی و تاریخی هر نوع اجتماعی را می‌تواند موضوع پژوهش و بررسی خود قرار دهد.

«ادبیات اقلیمی در حقیقت مبین نوعی از ادبیات است که شاخصه‌های جغرافیایی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی منطقه‌ای معین را نشان می‌دهد به گونه‌ای که این شاخصه‌ها وجوه ممیزه‌ی این منطقه با سایر مناطق باشد: شاخصه‌های جغرافیایی مانند آب، هوا، وضعیت طبیعی، وجود جنگل، دریا، کوهستان یا بیابان و... شاخصه‌های فرهنگی مانند آداب، سبک، اعتقادات، زبان، مذهب، نژاد، وجود اقوام مختلف، سابقه‌ی مبارزاتی علیه بیگانگان و... شاخصه‌های اقتصادی مانند وجود فعالیت‌های اقتصادی معینی اعم از کشاورزی یا صنعتی مثل فعالیت صنعت نفت در خوزستان یا برنج کاری و چای کاری در شمال ایران که به این مناطق ویژگی‌های معینی بخشیده است. داستان‌های اقلیمی معمولاً متضمن بیان همه یا بخشی از این شاخصه‌ها هستند» (جعفری قنواتی، ۱۳۸۲: ۱۴۰ و ۱۴۱). به این موارد می‌توان محل‌های مشهور و تاریخی و مکان‌هایی که در شهرها و برخی از مناطق شهره هستند و شخصیت‌هایی که به نحوی نامشان با منطقه‌ای که در آن زیسته‌اند گره خورده است، اضافه کرد.

۱-۳- اهمیت فرهنگی و تاریخی فارس:

منطقه‌ی فارس در طول تاریخ در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران نقش اساسی داشته است و به دلیل موقعیت اقلیمی و جغرافیای انسانی دارای ویژگی‌هایی است که این ویژگی‌ها در چند جنبه تجلی یافته است. ویژگی‌های سرزمین فارس از دیر باز در جنبه‌های سیاسی و حکومتی، دینی و مذهبی و علمی و فرهنگی متجلی شده است. پادشاهان اسطوره‌ای چون فریدون و جمشید و پادشاهان تاریخی چون کوروش و اردشیر و بهرام و فیروز و نوشیروان و همچنین سلسله‌های هخامنشی و ساسانی، همه از فارس برخاسته‌اند، اهمیت تاریخی حکومت‌ها و امرای فارس بعد از اسلام امری نیست که بتوان از آن چشم پوشی کرد. دانشمندان و عالمان و فقیهان و محدثان و عارفان صاحب آوازه‌ی فارس هم در رشد فرهنگ و تمدن اسلامی نقشانی به سزا داشته‌اند. تاسیس مساجد و منابر، مدارس و حوزه‌های درسی، کتابخانه‌ها، وجود اندیشمندان و رجال علم و دین، عرفا، دبیران و وزیران، متفکران و طبیبان، منجمین و ریاضی دانان، ادیبان و شاعران و مورخان، هنرمندان و تاجران، از جنبه‌های با اهمیت و تاثیرگذار فارس و فارسیان در فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی است.

دکتر زرین کوب بر این باور است که هیچ ایرانی ای نیست که نیمی از وجودش را پارسی احساس نکند و در هر جا که هست از این که زبان او فارسی و حکمت و عرفان و شعر و دانش او بیش از هر چیز هدیه‌ی اقلیم فارس یا پروردگان فرهنگ آن است به خود نبالد و احساس غروری آمیخته با عزت و نجابت نکند. (زرین کوب، ۱۳۷۸: ۱۷ و ۱۸) هم ایشان نام معدودی از پیشروان دانش و اندیشه‌ی فارسی را چنین بر می‌شمارد: «... در ریاضی و فیزیک، ابوالعباس نیریزی (وفات ۳۱۰) شارح مجسطی و اقلیدس، کمال الدین حسن فسایی (۷۱۸هـ) صاحب تحقیقات در اپتیک و علم اعداد، عبدالملک شیرازی (وفات ۶۰۰هـ) صاحب تتبعات در علم مخروطات بدر طب و فنون وابسته بدان، ابوماهر موسی بن یوسف شیرازی استاد علی بن عباس مجوسی که ذکر نام او در *کامل الصناعه* ی وی همواره با تایید و تحسین همراه است، و نیز نام ابوجعفر احمد بن ابی الاشعث فارسی و علامه قطب الدین کازرونی شیرازی شارح *قانون* ابن سینا که غیر از طب در حکمت و ریاضی و موسیقی و سایر فنون نیز مهارت بی مانند داشته است و در این زمینه‌ها بسیار نام‌های دیگر هم در تواریخ و طبقات اطبا و منجمان و حکما هست که ذکر همه‌ی آن‌ها در این اشارت ممکن نیست و آنچه یاد شد نیز مثنی از خروار بود و نمونه‌ای از بسیار.» (همان، ص ۱۹).

بر اساس شواهد تاریخی یکی از پناهگاه‌های فرهنگ ایرانی پس از هجوم مغول سرزمین فارس بوده است. (صفا، ۱۳۸۵: ۳۶ و ۳۵) و بسیاری از عارفان و شاعران و نویسندگان پس از حمله‌ی مغول به این دیار پناهنده شده‌اند و بیشتر این بزرگان در همین دیار زیسته و در خاک رفته‌اند. نام بسیاری از این بزرگان را معین الدین ابوالقاسم جنید شیرازی - از وعاظ و شعرای شیراز در حدود سال ۷۹۱هـ ق - در کتاب خود به نام *شد الازار فی حط الاوزار عن زوار المزار*، که به *المزارات* یا *مزارات شیراز* معروف شده، آورده است.

در کتاب *بزرگان نامی پارس* از دکتر محمدتقی میر نیز بسیاری از دانشمندان و عرفا و ادبای منطقه‌ی فارس از قرون اولیه اسلامی تا قرن چهاردهم هجری معرفی شده‌اند.

همین طور رکن زاده‌ی آدمیت که خود یکی از نویسندگان رمان تاریخی ایران است در مجموعه‌ی *چهار جلدی دانشمندان و سخن سرایان فارس* شرح احوال بسیاری از بزرگان علم و ادب این خطه را آورده است.

حسن امداد در کتاب *سیمای شاعران فارس در هزار سال* نام ششصد و هشتاد تن از آن‌ها را به همراه نمونه‌ای از اشعار و فهرستی از آثار آورده است (امداد، ۱۳۷۷) که اگر جلد سوم از این کتاب منتشر شود، مطمئناً این تعداد از هزار تن در می‌گذرد.

از طرفی دیگر در دوران معاصر که روزنامه‌ها در تحولات و جریانات سیاسی و اجتماعی و همچنین در اطلاع رسانی و برانگیختن و آگاهی دادن طبقات مردم نقش اول را بر عهده داشتند، شیراز سومین شهر پس از تهران و تبریز بود که در آن روزنامه منتشر شد. (رومی

۱۳۸۳: ۱۲) بر این افتخارات باید نام میرزا صالح شیرازی - پدر روزنامه نگاری ایران - را افزود که نخستین روزنامه‌ی ایران را با نام *کاغذ/خبر* تاسیس کرد. *صور اسرافیل* که در متن آن مقالات و یا به قول یکی از محققان، داستان‌های کوتاه چرند و پرنده خدا چاپ شد (بالایی و کویی پرس، ۱۳۷۸: ۷۷ تا ۱۲۶) به دست جهانگیر خان شیرازی پی افکنده شد. این روزنامه در کنار روزنامه *ی مساوات* سید محمدرضا شیرازی از کانون‌های مبارزات ضد استبدادی به شمار می‌رفت. به طور کلی فارس با ۵۸ روزنامه در مقام چهارم چاپ و انتشار روزنامه در دوره ی قاجار قرار داشت (رومی، ۱۳۸۳: ۱۷). این روزنامه‌ها که با نثر و سبکی متفاوت با نثر کلاسیک و کهن فارسی نوشته می‌شد به موازات بیداری و آگاهی مردم در تجدید حیات نثر فارسی، نقش عمده‌ای داشتند.

مدارس و کتابخانه‌ها هم در آغاز عهد قاجار تا آستانه‌ی مشروطیت، به دلیل برقراری نظم نسبی به دست بزرگان و صاحبان اندیشه در فارس احیا شد که زمینه‌ی بیداری و آگاهی طبقات شهری را به همراه داشت. آن چنان که در خلال وقایع مشروطه ملاحظه می‌شود عمده‌ی چهره‌های نقش‌آفرین در عرصه‌ی حوادث مشروطیت فارس، دست پرورده‌ی همین مدارس و مکتب‌های علمی بودند. به طور نمونه طلاب مدرسه‌ی خان و مدرسه‌ی آقاباباخان نقشی فعال و برجسته در مقاطع مشروطیت فارس ایفا نمودند.

یکی از نخستین کسانی که در دوران معاصر به تدوین دستور زبان فارسی برای آموزش در مدارس تازه تاسیس دست یازیده، میرزا حسن عکاس متولد ۱۲۷۲ هـ. ق. در کازرون است. او کتابی به نام *قانون سخن* داشته که در تدریس دستور زبان فارسی به نوآموزان به کار می‌رفته است. (امداد، ۱۳۷۷: ۷۵۵ و ۷۵۷).

بخش قابل توجهی از ادبیات معاصر فارس به آثار داستانی نویسندگان آن اختصاص دارد. میر عابدینی مولف کتاب *صد سال داستان نویسی در ایران* در کنگره‌ی بزرگ فارس شناسی که اوایل اردیبهشت سال ۱۳۸۴ در شیراز برگزار شد، دلیل رشد ادبیات داستانی در فارس را سنت فرهنگی دیرینه و متکی بر تساهل و مدارای این منطقه دانست. چرا که چیزی در خلاء به وجود نمی‌آید و نویسندگان امروز فارس با درک سنت فرهنگی منطقه توانسته‌اند آثار خلاقه‌ی جدیدی خلق کنند.

۱-۴- تعریف موضوع:

پیش از معرفی موضوع رساله، توضیح مختصری در باره‌ی «فارس» و حدود آن ضروری است. «فارس» نامی است که به طور اعم بر تمام سرزمین‌هایی که ایرانیان در آن سکنی گرفته‌اند یا قبلاً در شمار شاهنشاهی ایران بوده است اطلاق می‌شد. (شوارتس، ۱۳۸۲: ۲۷) بر همین اساس «ایرانی» را «فارسی» می‌گفتند. در منابع دینی نیز منظور از فارس، ایران است. و سلمان فارسی یعنی سلمان ایرانی. (هرچند که بنا بر برخی منابع اهل فیروز آباد فارس بوده باشد). همچنین

حدیثی از پیامبر اکرم (ص) وارد شده که اگر علم در ثریا باشد مردانی از فارس به آن دست پیدا می‌کنند. در *فارسنامه*ی ابن بلخی در فضیلت و شرف فارس بر دیگر بلاد چنین آمده است: «بو همیشه مردم پارس را احرار الفارس نوشتندی. یعنی آزادگان پارس و پیغمبر قعلیه السلام - گفته است: ان لله خیرتین من خلقه، من العرب قریش و من العجم فارس. یعنی کی خدارا دو گروه گزین اند از جمله‌ی خلق او، از عرب قریش و از عجم فارس و پارسیان را قریش العجم گویند یعنی در عجم شرف ایشان همچنان است کی شرف قریش در میان عرب.» (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۵۱).

اما نام فارس به طور اخص و در سده‌ی اخیر به سرزمین پهناوری گفته می‌شود که از ممالک جنوبی ایران است و حدود آن از جهت شمالی با قمشه و از طرف جنوب با دریای عمان و خلیج فارس و از سمت مشرق با روستای قطرویه نیریز و از حد غربی هم به رامهرمز کهگیلویه محدود می‌شود. (حسینی خورموجی، ۱۳۸۰: ۲۰). در *فارسنامه*ی ناصر میرزا حسن فسایی و آثار عجم فرصت الدوله شیرازی و سایر آثاری که به تاریخ و جغرافیای فارس پرداخته‌اند نیز با اختلاف کم به همین حدود اشاره شده است. بر اساس این حدود، استان بوشهر و کهگیلویه و بویر احمد نیز در زیر مجموعه‌ی فارس بزرگ قرار می‌گیرد. با توجه به مرز نشناسی فرهنگ و سنن و پیوستگی‌های تام این سه منطقه از نظر تاریخی و قومی و اقتصادی و سیاسی و اجتماعی، پژوهش در عرصه‌ی فرهنگ و ادب فارس، مستلزم توجه به این حوزه از جنوب ایران است.

داستان نویسان فارس از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، عنوان این رساله است. با این قید که منظور از فارس، فارس فرهنگی است نه فارس جغرافیایی کنونی. بنابراین، نویسندگان بوشهر و مناطقی که پیش از این در زیر مجموعه‌ی فارس بزرگ قرار می‌گرفته موضوع رساله‌ی حاضر است.

منظور از «داستان نویس فارس» نویسنده‌ای است که در فارس متولد شده، پرورش یافته و از محیط فرهنگی این منطقه تاثیر پذیرفته باشد. داستان‌هایی هست که حوادث آن‌ها در فارس و مثلاً در شهر شیراز می‌گذرد اما نویسنده‌ی آن فارسی (به معنای اهل فارس بنا بر تعریفی که پیش از این آمد) نبوده است. مثل «داش آکل» صادق هدایت. و احتمالاً نویسندگانی هم باشند که در فارس متولد شده اما خارج از این محیط پرورش یافته و تاثیری از آداب و فرهنگ فارس بر آثارشان دیده نشود. از همین رو به عنوان داستان نویس فارس به شمار نیاید.

۱-۵- اهمیت پژوهش:

امروزه در پهنه‌ی گسترده‌ی ادبیات، سهم غالب به کتاب‌های داستان و رمان اختصاص دارد. این امر از سویی نشان دهنده‌ی تحولی است که در طی آن نثر در انتقال مناسب تر و راحت تر اندیشه و مفاهیم به تدریج جای شعر را می‌گیرد و از سوی دیگر تعدد نویسندگان این نوع ادبی

را می‌نمایاند. نویسندگانی که هر کدام به منطقه و اقلیمی خاص با فرهنگ و پرورشی متفاوت مربوطند و بازتاب این تنوع فرهنگی اولاً در زبان و ثانیاً در درون مایه‌ی داستان‌ها دیده می‌شود. بر همین اساس است که جمال زاده - پدر داستان نویسی نو فارسی - معتقد است: « کتاب رمان و قصه بهترین گنج‌ها خواهد بود برای زبان و لسان و حتی از کتب فرهنگ و لغت هم بهتر خواهد بود. » (میر عابدینی ، ۱۳۸۰: ۷۷).

دیوار فرهنگ پرور فارس در زمینه‌ی ادبیات داستانی نویسندگان بزرگی را به جامعه‌ی ایران تقدیم داشته است. کسانی چون: محمد حسین رکن زاده آدمیت ، (۱۲۷۸-۱۳۵۲ش) صادق چوبک (۱۲۹۵-۱۳۷۷)، سیمین دانشور، ابراهیم گلستان، رسول پرویزی (۱۲۹۸-۱۳۵۶)، امین فقیری و بکه از این نویسندگان ، گروهی دیگر نیز پا گرفته اند که از میان آن‌ها به چهره‌هایی چون ابوتراب خسروی، شهریار مندنی پور ، مهناز کریمی، شهلا پروین روح ، فرشته‌ی توانگر ، محمد کشاورز و محمد مهدی طالقانی ... می‌توان اشاره کرد.

در آثار نویسندگان متقدم معاصر فارس ، چون: آدمیت ، چوبک ، دانشور و پرویزی ، ویژگی‌هایی منحصر به فرد ، از نظر زبان و برخی موضوعات داستانی دیده می‌شود که تاثیر محیط فارس در آن‌ها مشهود است.

تاثیر زبان محلی و اصطلاحات خاص آن در برخی از آثار ادبیات داستانی فارس از جنبه‌های با اهمیت این داستان هاست. استفاده‌ی گسترده‌ی صادق چوبک از عناصر محاوره‌ای زبان ، بهره گیری امین و ابوالقاسم فقیری و صادق همایونی از اصطلاحات محلی محیط داستان‌ها به همراه بیان اعتقادات ، آداب و رسوم و باورهای غالباً خرافی مردم در روستاها و شهرهای فارس ، از دیگر نکات قابل توجه در آثار این نویسندگان است.

۱-۶- سابقه‌ی پژوهش:

کمتر پژوهشی یافت می‌شود که بدون سابقه باشد. رساله‌ی حاضر به نوعی ادامه‌ی آثاری است که پیش از این یا به صورت مستقل درباره‌ی شخصیت‌های فرهنگی ، هنری و ادبی فارس نگاشته شده و یا در ضمن مطالب خود به معرفی و نقد نویسندگان فارس و آثار ایشان پرداخته‌اند. از جمله‌ی این آثار، موارد زیر است:

- محمد حسین رکن زاده‌ی آدمیت مجموعه‌ای چهار جلدی به نام *دانشمندان و سخن سریان فارس* (۱۳۳۷) تالیف کرده که در آن به ترجمه‌ی احوال و آثار بزرگان علم و ادب فارس پرداخته است. اما بیشتر کسانی که در این اثر از آن‌ها نامی آمده است از طبقه‌ی شاعران هستند و به جز معدودی از نویسندگان ادبیات داستانی فارس به بسیاری از آن‌ها پرداخته نشده است. از آن‌جا که مولف مهلت تجدید نظر و اضافات در کتاب را نیافته، از بسیاری از کسانی که بعداً در عرصه‌ی داستان نویسی و شعر فارس به ظهور رسیده اند ، در این کتاب نامی دیده نمی‌شود.

- در مجله‌ی فردوسی شماره‌ی ۷۹۵ (۲۹ آذر ۱۳۴۵) گفتگویی با بهرام صادقی نویسنده‌ی رمان ملکوت آمده است که در آن نظرات این نویسنده در باره‌ی جمال‌زاده و چوبک بیان شده است. علی‌اکبر کسمایی مقاله‌ی ای با عنوان «قلندری از شیراز» درباره‌ی آثار رسول پرویزی نگاشته که بیشتر جنبه‌های توصیفی نثر و طنز را در دو اثر این نویسنده کاویده است. (کسمایی، ۱۳۴۶: ۲۹).

- فرهنگ داستان‌نویسان ایران (۱۳۶۹) از حسن میرعابدینی کتاب کوچک و کم حجمی است که به ترتیب الفبا به ذکر نویسندگان ادبیات داستانی ایران می‌پردازد. اما از مولد و منشا آن‌ها بیشتر خبر نمی‌دهد و بسیار مختصر از آثار نویسندگان نام می‌برد. (عابدینی، ۱۳۶۹).

- هوشنگ گلشیری نیز در کتابی با عنوان جدال نقش با نقاش در آثار سیمین دانشور (از سو و شون تا آتش خاموش)، ضمن نقد طرفدارانه‌ای که از سو و شون دانشور به عنوان یکی از رمان‌های مطرح معاصر فارسی دارد، تلاش خود را بر اثبات این نظر متمرکز می‌کند که دانشور به عنوان نقش زن و نقاش، توانسته است از نقش‌گذار (جلال آل احمد و فرهنگ مسلط مردانه) و نقش زن (ذهنیت زنانه‌ی نویسنده) در گذرد و نقشی ماندگار بیافریند. (گلشیری، ۱۳۷۶: ۱۲ تا ۱۳).

- صد سال داستان‌نویسی ایران (۱۳۷۷) از حسن میرعابدینی پژوهشی شایسته در عرصه‌ی ادبیات داستانی ایران است که می‌توان گفت بزرگ‌ترین و در حال حاضر کامل‌ترین کاری است که تا کنون در این زمینه منتشر شده است. در این کتاب در میان آثار نویسندگان ادبیات داستانی ایران، آثار بعضی از نویسندگان ادبیات داستانی فارس چون امین فقیری، رسول پرویزی، چوبک، سیمین دانشور، ابراهیم گلستان و معرفی و بررسی شده است. ناگفته پیداست که گستره‌ی دامنه‌ی کار میرعابدینی در این کتاب مانع از آن می‌شده که به گونه‌ای دقیق و جزئی به تک‌تک آثار و داستان‌های نویسندگان فارس بپردازد. و حتی برخی از نویسندگان از قلم افتاده‌اند. در رساله‌ی حاضر با در نظر داشتن روش میرعابدینی در صد سال داستان‌نویسی در ایران تک‌تک داستان‌ها و رمان‌های نویسندگان فارس بررسی شده است.

- نقد آثار صادق چوبک (۱۳۷۹) از عبدالعلی دستغیب با یک مقدمه درباره‌ی زندگی و معرفی آثار چوبک آغاز می‌شود. نویسنده در چند بخش، آثار چوبک را اعم از مجموعه‌های داستان، رمان و نمایشنامه‌ها و ترجمه‌ها، نقد و بررسی کرده و در آخرین بخش کتاب، موضوع ناتورالیست بودن چوبک را به شکلی قانع‌کننده مطرح نموده است.

- یاد صادق چوبک (دهبازی: ۱۳۸۰) عنوان کتابی است که به همت علی‌دهبازی از مجموعه‌ی مقالات و یادداشت‌های صاحب‌نظران در باره‌ی چوبک و آثار او گرد آمده است. در این کتاب، برخی از نقدها و نظرها و مصاحبه‌ها در باره‌ی چوبک، سال‌شمار زندگی او، بررسی داستان‌های کوتاه و بلند چوبک، زبان ادبی و زبان عامیانه در آثار چوبک، بررسی‌های روان‌شناختی داستان‌های چوبک، خاطراتی از دوستان و نویسندگان در باره‌ی چوبک، و چند

نمونه از داستان‌های کوتاه او گرد آمده است. از میان این مقالات و نوشته‌ها، مقاله‌ای با عنوان «تنگسیر، بازسازی اسطوره گونه‌ی داستانی واقعی» از محمد مهدی خرمی از نظر توجه به یک حادثه‌ی محلی در بوشهر که اساس داستان بلند تنگسیر قرار گرفته، با موضوع فصل پنجم پژوهش حاضر تناسب بیشتری دارد. (همان، ۱۲۷ تا ۱۳۷).

- درباره‌ی سیمین دانشور نقدها و نظرها، گفتگوها و مصاحبه‌ها و خاطرات بسیاری به شکل کتاب و مقاله منتشر شده است که منتخبی از آن‌ها در کتاب پرحجمی با عنوان *برساحل جزیره سرگردانی* گرد آمده است. این کتاب به کوشش علی دهباشی و از سوی انتشارات سخن در سال ۱۳۸۳ با موضوعات زیر چاپ و منتشر گردیده است:

بخش اول شامل زندگی، سال‌شمار زندگی و آثار، کتاب‌شناسی سیمین دانشور و گفتاری در باره‌ی پدر اوست.

در بخش دوم خاطرات، گفتگوها و مصاحبه‌هایی در باره‌ی سیمین دانشور به قلم منتقدان، دوستان و آشنایان او به چشم می‌خورد. در بخش سوم یازده نوشته از کنسسانی چون میر عابدینی، خائفی، میر صادقی و مندنی پور، درباره‌ی آثار دانشور جمع آوری شده است.

نقدهایی در باره‌ی *سو و شون* و مجموعه‌های داستانی دانشور مطالب بخش چهارم را تشکیل می‌دهد. «لغات و اصطلاحات عامیانه‌ی شیرازی در آثار سیمین دانشور» یکی از مقالات این بخش است که نویسنده‌ی آن (سالومه رستم پور) بسیاری از لغات شیرازی را در آثار دانشور یافته و به ترتیب الفبایی و باحروف فونتیک تلفظ درست هر واژه را برابر آن نشان داده است. اما برخی از واژه‌ها یا اصطلاحات که در این مقاله به عنوان واژه یا اصطلاح شیرازی آمده در حقیقت مختص فارس نبوده و در سایر نقاط کشور نیز کاربرد داشته است. (رستم پور، ۱۳۸۳: ۴۸۲).

مجموعه‌ای از نقدها و نظرها در باره‌ی *جزیره‌ی سرگردانی* (۱۳۷۲) مباحث بخش پنجم کتاب را شکل می‌دهد. بیشترین تلاش نویسندگان این نقدها، هم سو با دیدگاه‌های زن‌گرایانه و فمینیستی است و هر کدام به نوعی بازتاب مسائل زنان را در برخی از آثار دانشور به ویژه دو رمان اخیر او *جزیره‌ی سرگردانی* و *ساربان سرگردان* (۱۳۸۰) مطرح کرده‌اند.

مجموعه‌ای از گفتگوهای اهل قلم با سیمین دانشور در بخش ششم کتاب آمده است. مفصل‌ترین این گفتگوها با حضور سیروس پرهام، بهاء‌الدین خرماشاهی، داریوش شایگان، کامران فانی، پرویز و هرمز همایون پور و علی دهباشی انجام پذیرفته که حاضران پرسش‌هایی را مطرح و به مناسبت پاسخ‌هایی از دانشور دریافت داشته‌اند. (دهباشی، ۱۳۸۳: ۹۱۳ تا ۱۰۵۶).

اشعار و متن‌هایی در ستایش سیمین دانشور و اندیشه‌هایش از شاعرانی چون منصور اوجی، حسین منزوی، جواد مجابی و ... در هفتمین قسمت کتاب دیده می‌شود (همان، صص ۱۰۶۳ تا ۱۱۱۶).

- ضمن بیان این نکته که آثار پیش گفته به اهل فارس بودن نویسندگان توجه چندانی نداشته و بیشتر، آثار آن‌ها را از زوایای معمول در مباحث نقد ادبی و ... بررسی کرده‌اند، باید گفت تنها کتابی که تا کنون نزدیک به عنوان رساله‌ی حاضر چاپ شده است، کتابی با عنوان *گزیده‌ی داستان معاصر فارس* (۱۳۸۴) از ابراهیم انصاری لاری است. در این کتاب، نویسنده در یک مقدمه‌ی ۵۶ صفحه‌ای - که شتاب زدگی، پریشانی و تخلیط موضوع در آن آشکارا به چشم می‌خورد - تاریخچه‌ای از ادبیات داستانی فارس می‌آورد و در میان مباحث آن به معرفی برخی از داستان نویسان معاصر می‌پردازد. منابع مورد استفاده‌ی ایشان در پرداخت این مقدمه از شش اثر تجاوز نکرده است. به دنبال این مقدمه از هر کدام نویسندگان، داستانی برای نمونه نقل شده است.

- علاوه بر این کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری در نشریه‌های ادبی، روزنامه‌ها، مجله‌ها و هفته‌نامه‌ها و گاهنامه‌های ادبیات داستانی در باره‌ی داستان نویسان ایران عموماً و داستان نویسان فارس خصوصاً می‌توان دید که در تدوین رساله‌ی حاضر از بسیاری از آن‌ها استفاده شده است. همان طور که دیده می‌شود هیچ کدام از آثار یاد شده به گونه‌ای جامع و درخور به بررسی کارنامه‌ی داستان نویسی فارس نپرداخته‌اند و پژوهش حاضر در پی تحقق همین هدف مهم است.

۱-۷- اهداف پژوهش:

اهداف این پژوهش - که امید است نگارنده دست کم به بخشی از آن‌ها دست یافته باشد - به گونه‌ای اجمالی در موارد زیر خلاصه می‌شود:

- بررسی کارنامه و سیر کلی ادبیات داستانی فارس از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی. به گونه‌ای که خواننده بتواند با مطالعه‌ی آن در کنار شناخت چهره‌های مطرح ادبیات داستانی فارس تا سال ۱۳۵۷ با مشترکات کلی آثار ایشان آشنا شود.

- بررسی و بازنمایی میزان تاثیر پذیری آثار داستانی فارس از محیط جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی.

- بررسی و معرفی درونمایه‌های کلی آثار هر کدام از نویسندگان.

۱-۸- شیوه‌ی پژوهش:

این پژوهش بر اساس شیوه‌ی کتابخانه‌ای و با دیدگاه توصیفی - و گاه تحلیلی^۳ - سامان پذیرفته است و برای اجرای آن مراحل زیر پیموده شده است:

ابتدا با مراجعه به برخی از منابع در زمینه‌ی فارس شناسی و همچنین دیدار با برخی از نویسندگان فارس، فهرستی از داستان نویسان فارس و آثار آن‌ها که در چهار چوب زمانی این رساله قرار می‌گرفت تهیه گردیده است.

مجموعه‌های داستانی نویسندگان فارس با مراجعه به کتاب خانه‌ها و یا دیدار با نویسندگان آن‌ها جمع آوری شده در کنار این‌ها، داستان‌ها و نقد و نظر هایی هم که در نشریات پیش از

انقلاب چاپ شده بوده با مراجعه به کتابخانه های عمومی چون کتابخانه ی ملی شیراز و کتابخانه ی مجلس در تهران ، عکس برداری شده ، با ذخیره سازی در رایانه مطالعه و فیش برداری گردیده است .

در ضمن مطالعه ی تمامی آثار به دست آمده از ادبیات داستانی فارس ، از مواردی چون موضوع و خلاصه ی داستان ها ، بازتاب جریانات سیاسی و اجتماعی در آن ها ، باورها و آداب و رسوم و به طور کلی فرهنگ عامیانه در آثار داستانی ، مسائل زنان و واژه ها و اصطلاحات محلی و منطقه ای فارس یادداشت برداری ، سپس در فصل هایی جداگانه تنظیم شده است .

در بررسی و معرفی داستان نویسان و مجموعه ها و داستان های آن ها ، ترتیب تاریخ انتشار نخستین چاپ ملاک بوده است . و در این تقدیم و تاخیر ، مجموعه های داستانی که به صورت کتاب چاپ و منتشر شده اند مقدم بر داستان های تک افتاده در نشریات ، معرفی و بررسی شده اند.

با استفاده از منابع مکتوب و یا مراجعه به نویسندگان ، خلاصه ای از زندگی و فهرستی از تمام آثار داستان نویسان موضوع این رساله تهیه و تدوین شده و پیش از بررسی اولین اثر از هر نویسنده قرار گرفته است . در پایان منابع مورد استفاده در دو قسمت کتاب ها و مقالات فهرست شده است.

فصل دوم

نگاهی گذرا به ادبیات در دوره‌ی مشروطه

۲-۱- زمینه‌های اجتماعی و سیاسی ادبیات مشروطه :

تحولات اجتماعی و سیاسی و همچنین تحولات ادبی ایران در صد سال گذشته، یعنی از آغاز مشروطیت به بعد، به حدی سریع بوده است که می‌توان تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی و نیز ادبی ایران را در یک تقسیم‌بندی کلی به دو بخش پیش و پس از مشروطه تقسیم کرد. چراکه نگاهی به تحولات اخیر در ایران نشان دهنده‌ی این حقیقت است که تمام آن گذشته‌ی پر فراز و نشیب - سوای عظمت ادبی و فرهنگی تاثیر گذار بر اندیشه‌ی بشری - جز تکرار سلسله‌های پادشاهی و انتقال قدرت از این بدان و از آن بدین همراه با جنگ‌ها و قحطی‌ها و هزاران درد برای مردم این سرزمین نبوده و در عرصه‌ی ادب نیز اگر ادبیات دوره‌ی مشروطه به وجود نمی‌آمد، شاید باز هم تکرار ملالت بار همان کلیشه‌های مرسوم نویسندگان و شاعران گذشته مشاهده می‌شد. چنان‌که دوره‌ی بازگشت ادبی بازگشتن به شروع این چرخه بود.

این پرسش که محدوده‌ی زمانی ادبیات مشروطه و تعریف ادبیات مشروطه چیست پاسخ روشنی ندارد. اما دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی با اشاره به این که نمی‌توان این ادبیات را در چهارچوبی از ماه‌ها و سال‌ها گنجانند، می‌نویسد: «ادبیات دوره‌ی مشروطه... شامل بخشی از ادبیات کهن فارسی است که از یک سو ریشه در دهه‌ی سوم سلطنت ناصرالدین شاه و ویژگی‌های عمومی آن دارد و از دیگر سو در ادبیات نوینی متجلی می‌شود که تا سال‌های قریب به کودتای ۱۲۹۹ شمسی و حتی چند سال بعد از آن ادامه می‌یابد. این ادبیات را به نحوی دیگر نیز می‌توان تعریف کرد: این ادبیات، ادبیاتی است که در تلاش و تکاپوی ملت ایران برای نیل به یک حکومت قانون و بریدن از حکومت استبداد منعکس شده است. توان گفت که ظهور این نوع ادبیات مقارن آشنایی با ایده‌ی آزادی به مفهوم اروپایی آن بود.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۳: ۳۳۳).

ویژگی‌هایی را که برای ادبیات مشروطه شمرده شده می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد :
انقلاب مشروطه ادبیات را به دو شاخه‌ی نو و کهنه تقسیم کرد و جدال بین کهنه و نو یکی از مضامین این ادبیات است. (شمیسا، ۱۳۷۲، ۲۲۹).

ادبیات مشروطه رنگ تند سیاسی دارد. چرا که به گروه‌های رشد یابنده و معترض تعلق دارد (مومنی ۱۳۵۲: ۲۷) «ادبیات مشروطه نو و سنت شکن است و در این سنت شکنی شدیداً تعرضی و پرخاشگر است برای این که جای خود را باز کند باید از تمام سنن گذشته انتقاد کند و برای این که انتقادش به دل بنشیند غالباً با طنز و نیشخند همراه است. این ادبیات در برابر آثار کلاسیک فانتزی و رمانتیک، شدیداً رئالیستی است و از آن جا که در مقابل کهنگی عقب ماندگی قرار دارد، ترقی خواه است. و چون نظام کهنه، استبدادی است این ادبیات دموکراتیک